

ТЕОРЕТИЧНА СОЦІОЛОГІЯ: КОНСТРУЮВАННЯ АНАЛІТИЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ

УДК 316.3:316.273

ЕТНОСОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ КРИЗОВОГО СТАНУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (ПРОБЛЕМИ ПОНЯТТЄВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ)

Я. М. Балановський

*Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
вул. Садова, 28, м. Умань, Україна, 20300,
balanovskuy@i.ua*

Аналіз еволюції кризового стану етносоціокультурної системи, що історично сформувалася в Україні, потребує адекватного за своїм змістом поняттєвого забезпечення. Стаття спрямована на вирішення цієї, актуальної і для української етносоціології, проблеми. “Етнос” інтерпретується як найзагальніше поняття, зміст якого охоплює виміри усього класу етносоціокультурних систем. Відповідно, у змісті поняття “нація” відображаються виміри особливого типу систем цього класу.

Ключові слова: етносоціокультурна система, етнос, нація, ідеальний тип.

Етноси розрізняються між собою і за різними критеріями. Наприклад, етнос, що проживає у державі, яку він створив, зазвичай дає їй власне ім'я – етніонім. Так український етнос дав створеній ним державі ім'я – Україна. Ця специфіка позначається дефініцією “титульний етнос”. Відповідно, усі інші етноси, що проживають на території цієї держави, не є титульними. Отже, титульним етносом в Україні є українці. Подібно до того, як у РФ титульним етносом є росіяни, у Франції – французи, Чехії – чехи, Татарстані – татари і т. д.

Населення жодної із держав, що існують на нашій планеті, не є моноетнічним. Тобто усі люди, що є громадянами певної держави в етнічній площині аналізу, відносяться до різних етносів. Один із етносів, зазвичай ним є титульний, чисельно переважає усі інші. Ця його характеристика позначається термінами “більшість”, “домінування”. Отже, “етнічна більшість”, “домінуючий етнос” – це той, що чисельно переважає всі інші етнічні утворення на території певної держави. Решта етносів є етнічними меншинами. Наприклад, за результатами Всеукраїнського перепису населення, що проводився в Україні у 2001 році, на території нашої держави проживає близько 130 етнічних груп. Частка українського етносу від загальної чисельності населення складає абсолютну

більшість – 77,8%. Усі інші етнічні групи із тих, що існують сьогодні в Україні, є чисельно меншими за український етнос, відтак вони кваліфікуються як етнічні меншини.

Відмова від фіксації таких характеристик етносів, як їх “автохтонність”, є політичним, а не науковим підходом, не можна вважати науковою позицію, спрямовану на відмову від терміну “етнічна більшість” з тієї причини, що “у свідомості переважної більшості наших людей термін “меншина” сприймається як такий, що має принизливе смислове навантаження” [11, с. 28]. Зміст поняття “етнічна меншість” – об’єктивна характеристика певної етнічної групи.

До другої сукупності вимірів, за якими розрізняють особливі типи етносів, будуть віднесені ендогенні виміри, тобто ті, які визначаються соціокультурною природою етносу і відображають його власну якісну динаміку, перехід від однієї темпоральної форми до іншої, ступінь його історичного розвитку. Цими іманентними етносу вимірами, характеристиками є: по-перше, рівень розвитку самосвідомості етносу, по-друге, рівень розвитку застосовуваних ним засобів виробництва та, по-третє, колективно вироблена ним форма організації владних стосунків, що є домінуючою у межах етносу як системи соціокультурної взаємодії. Виміри, вказані вище, є не випадковими. Кожен із них, по-перше, є соціокультурним. По-друге, кожен із них з часом змінюється через наповнення новим змістом. Конкретний зміст вищеназваних вимірів відображає якісну динаміку соціокультурної, у нашому випадку – етносоціокультурної, спільності, постає формою виявлення її історичної еволюції.

Етносоціокультурна спільність є суб’єктом соціальної дії. Суб’єкт тут розуміється у його класичному тлумаченні як “носій предметно-практичної діяльності і пізнання (індивід або соціальна група); джерело активності, спрямованої на об’єкт” [12, с. 351]. Тобто, етнос – це груповий соціальний суб’єкт, носій предметно-практичної і пізнавальної діяльності, спрямованої на досягнення певної мети. Атрибутом соціального суб’єкта є самосвідомість. Довідкова література пояснює самосвідомість як: “усвідомлення людиною самої себе, своїх фізичних сил і розумових здібностей, вчинків і дій, їх мотивів і цілей, свого ставлення до зовнішнього світу, інших людей і самої себе. Самосвідомість має ієрархію проявів від нижчого самопочуття через самопізнання до вищого – самоставлення, що об’єктивується у самоконтролі і саморегуляції своєї поведінки” [12, с. 684]. Хоча у цитованих дефініціях мова йде про окремого індивіда, однак у визначенні тієї сукупності властивостей, якою є самосвідомість як така, сама по собі із контексту нашого аналізу ми можемо елімінувати характеристики того соціального суб’єкта, через дії якого вона об’єктивується. Тобто, на підґрунті пропонованого довідником визначення логічно сформулювати таке найзагальніше визначення поняття “самосвідомість”. Самосвідомість – атрибут соціального суб’єкта. Це усвідомлення соціальним суб’єктом свого потенціалу (фізичного, інтелектуального, фінансового, економічного тощо), своїх потреб та інтересів, мотивів і мети дій, свого ставлення до природного і соціокультурного середовища, у якому він знаходиться. Самосвідомість виявляється на трьох різних рівнях: самопочуття, самопізнання, самоставлення.

Перший із названих рівнів означає здатність соціального суб’єкта, у нашому випадку – соціальної спільності, а отже, етносу до усвідомлення своєї окремішності, відмінності від інших етнічних утворень, здатність вирізняти себе із середовища інших

етносоціокультурних суб'єктів. Це здатність констатувати різницю між “Я” – “Він”, “Ми” – “Вони”.

Другий рівень передбачає наявність в етносоціальної спільності здатності досліджувати, розуміти, фіксувати сукупність своїх власних суб'єктивних характеристик, або, іншими словами, – рефлексії. Тобто, тут ідеться не тільки про констатацію відмінності від інших, але і цілеспрямоване дослідження тих якісних вимірів, що відокремлюють етносоціокультурне утворення від інших соціальних спільностей. Усвідомлення цим груповим соціальним суб'єктом усєї сукупності своїх специфічних, іманентних тільки йому інтересів і потреб.

Нарешті, третій рівень розвитку самосвідомості соціогрупового суб'єкта означає наявність в етнічній спільності волі до боротьби за свої групові інтереси. Тобто тут ідеться не тільки про усвідомлення етносом своїх соціокультурних, економічних, політичних тощо інтересів і потреб, але і про наявність у нього прагнення, бажання, “хотіння” або, іншими словами, “волі”, що виявляється у діях, до їх захисту, реалізації, здійснення навіть усупереч зусиллям інших соціальних, у тому числі етносоціальних, суб'єктів. У контексті цієї розвідки воля – це якісна властивість соціального суб'єкта, що виявляється у самодетермінації, саморегуляції ним своєї діяльності і поведінки всупереч внутрішнім і зовнішнім перешкодам, впливам і діям.

Будь-якому соціальному суб'єкту, а відтак і соціальній спільності для того, щоб існувати, потрібно задовольняти свої матеріальні потреби, а для цього виробляти, продукувати, створювати речі, предмети, певні матеріальні передумови свого буття. Виробництво матеріальних благ, утилізація яких задовольняє потреби людей, передбачає своєрідну організацію суб'єкта, що включає у себе і застосування певних засобів виробництва, створення певного типу виробничої (економічної) системи.

Атрибутом суспільного життя людини є та обставина, що задоволення одних її потреб автоматично актуалізує інші. А це, у свою чергу, породжує необхідність подальшого розвитку економічного виробництва через удосконалення наявних засобів виробництва. Тобто задоволення одних потреб автоматично породжує інші, а вони, своєю чергою, стають чинником розвитку виробництва, у тому числі і засобів виробництва. Отже, логічно обґрунтованим буде твердження – рівень розвитку економічного виробництва є формою виявлення історичного рівня розвитку тієї соціальної спільності, яка застосовує такі засоби. Тобто другою із ендогенних ознак, через яку виявляється власна якісна специфіка етносу, є рівень розвитку тих засобів виробництва, що використовуються ним для задоволення своїх матеріальних потреб.

Під засобами виробництва тут розуміється “сукупність засобів праці і предметів праці, що застосовуються людьми у процесі виробництва матеріальних благ” [13, с. 547]. Іншими словами, засоби праці – це все те, за допомогою чого здійснюється вплив на предмет праці. Тобто засоби праці – це знаряддя праці, станки, механізми, обладнання, споруди, транспорт тощо. Відповідно, предмет праці – це усе те, на що спрямовується праця людини. Предмет праці – у першу чергу сировина, допоміжні матеріали, матеріальні ресурси тощо.

За іманентними засобам виробництва можна вирізнити три різні ступені їх розвитку. Визначальною рисою першого рівня розвитку засобів виробництва є те, що у його

межах для виробництва люди застосовують примітивні засоби праці, ручну працю, свою фізичну силу.

Другий рівень розвитку засобів виробництва передбачає застосування машинного виробництва. У цьому разі для того, щоб щось виробити, люди використовують переважно не свою фізичну силу, прикладену до знаряддя праці, а ті чи інші машини, що приводяться у рух не фізичною силою людей, а енергією, підкореною людиною.

Нарешті, третім рівнем розвитку засобів виробництва є той, за якого своєрідного інтелекту набувають самі знаряддя праці. Іншими словами, тут ідеться про такий рівень виробництва, за якого “інтелект” в особливий спосіб передається механізмам, що здійснюють виробництво. Продуктування виробів у цьому разі здійснюється, по суті, без участі у ньому людини. Роль людини у такому виробництві зводиться тільки до його технічної організації, але не до безпосередньої участі у самому виробництві. Такий рівень розвитку засобів виробництва означає, що виробництво має повністю автоматизований характер.

Третім із ендогамних вимірів, що відображають історичний рівень розвитку етносоціокультурної спільності, потрібно назвати форму організації владних відносин. “Влада – форма особливих (вольових, панівних) соціальних відносин; здатність і можливість особи чи соціальної групи, інституту, організації і т. д. провадити свою волю через певні засоби та канали впливу на діяльність і поведінку людей, їх спільностей” [14, с. 79]. Отже, влада тут розуміється як можливість і здатність соціального суб’єкта (ним може бути як окремих індивід, так і певна соціальна спільність, група) нав’язувати свою волю іншому (іншим) суб’єктам навіть усупереч їх власній волі. Тобто, влада – це така система соціальних відносин, за якої один соціальний суб’єкт виявляє можливість і здатність схилити, примушувати іншого соціального суб’єкта задовольняти інтереси і потреби першого навіть усупереч інтересам і потребам інших суб’єктів.

Першою із історичних форм організації владних відносин є така, за якої влада встановлюється та здійснюється через безпосереднє застосування одним суб’єктом фізичного насилля відносно до іншого суб’єкта. Жодний інший чинник, крім фізичного насилля, цей тип влади не встановлює і не відтворює. Своєрідною моделлю такої форми організації влади може бути влада військового вождя у первісних племенах чи керівника організованого злочинного угруповання.

Другою історичною формою організації влади є така, за якої вона встановлюється та здійснюється не безпосереднім фізичним насиллям, а традицією, що може бути закріплена писаними законами. Іншими словами, суб’єкт здобуває та здійснює владу не через безпосереднє застосування фізичного насилля, а тому що цього вимагає традиція або формальне право. За цієї моделі влада передається спадкоємцям носія влади без огляду на їх фізичні, інтелектуальні, освітні тощо можливості. Отже, визначальними рисами цієї форми влади є її спадковий характер та специфічна (інституціональна) форма застосування насилля до підвладних. Своєрідними варіаціями цієї форми влади є усі монархії.

Нарешті, третьою стає та історична форма, за якої влада делегується Актору, який таким чином стає суб’єктом влади через певний механізм. Тобто визначальними характеристиками цієї форми влади є те, що для її встановлення та відтворення не потрібні ні фізичне насилля, ні упадкування.

Важливо зазначити, що названі вище виміри соціальності етнічної спільноти знаходяться у тісному змістовому взаємозв'язку, взаємозалежності, взаємодії, тобто вони поєднуються не у будь-які, а з цілком певні комбінації. Конкретний зміст кожного із них відповідає конкретним змістам інших вимірів. Іншими словами, конкретний зміст кожного із параметрів знаходиться у логіко-смысловому зв'язку із конкретним змістом інших параметрів. Відсутність такого зв'язку робить ці виміри (їх зміст) несумісними.

Комбінація ендогенних вимірів є формою виявлення того або іншого специфічного історичного типу етносоціокультурної спільноти. Так, наприклад, поєднання рівня розвитку засобів виробництва, за якого людина застосовує власні фізичні зусилля для приведення у дію знарядь праці, із рівнем розвитку самосвідомості, за якого етносоціальна спільність тільки констатує свою відмінність від інших етносоціальних спільностей, а домінуючою формою влади у ній є фізичне насилля, породжує першу форму історичного саморозвитку етносу, що буде позначена терміном “плем'я”.

Виміри другого історичного типу саморозвитку етносу визначаються іншою комбінацією конкретних змістів названих вище параметрів. Цей тип формується на підґрунті поєднання такого рівня розвитку засобів виробництва, за якого рушієм їх дії є не людська фізична сила, а зовнішнє щодо людини джерело енергії. Стан самосвідомості етнічної спільноти у цій комбінації вимірів етносу піднімається до рівня самопізнання, а домінуючою формою організації влади стає та, за якої вона здобувається шляхом успадкування та здійснюється через застосування насилля соціальними інститутами. Такий історичний тип існування етносу позначається терміном “народність”.

Третій історичний тип етнічних спільнот складається із комбінації “інтелектуальних” засобів виробництва, самосвідомості на рівні самоставлення та демократичної форми організації і здійснення влади. Цей тип буде позначено терміном “нація”.

Звісно, що кожен із виокремлених історичних типів є теоретичною абстракцією, “ідеальним типом” у тому сенсі, який у це поняття вкладав М. Вебер. У “чистому” вигляді такі типи не існують. Однак їх конструювання забезпечує можливість відобразити процес саморозвитку етнічної спільноти. За допомогою цієї теоретичної конструкції можна прослідкувати якісні перетворення, що відбуваються у етносоціокультурній спільноті, зафіксувати її особливі якісні стани та їх зміни.

Крім того, вищенаведений аналіз забезпечує можливість чіткого і однозначно розмежування сукупності найзагальніших вимірів, що є атрибутом усіх етнічних утворень та тих, які відображають власну якісну специфіку етнічних спільностей. Названі виміри в середовищі етнічних утворень виокремлюють ті або інші історичні типи етносів. Вони розкривають буття етнічних утворень як процес їх метаморфоз, як послідовну низку темпоральних станів етнічного утворення.

Поглянемо тепер, як сформульовані вище поняття розкривають особливості еволюції етносоціокультурних систем. На підґрунті здійсненого аналізу однозначно доводиться – поняття “етнос” не є рівнозначним, однопорядковим поняттю “нація”. Тут ідеться про те, що перше належить до загальних, а друге – до тих, які охоплюють виміри особливих, окремих форм певного класу явищ. Обсяг поняття “етнос” поширюється на весь клас етносоціокультурних спільнот, а обсяг поняття “нація” – тільки на особливий, історичний тип спільнот цього класу. Перше вужче за змістом, але ширше за обсягом,

адже поширюється на увесь клас етнічних спільнот. Друге ширше за змістом, тому що включає не тільки загальні, але і особливі якісні характеристики етносів, проте вужче за обсягом, позаяк стосується тільки специфічної частини етнічних спільнот.

Наповнення поняття “етнос” таким змістом забезпечує йому можливість виконувати важливу методологічну функцію – відображати наявність етнічних спільнот у структурі суспільства без конкретизації їх власної якісної специфіки. Потреба у такому відображенні зустрічається достатньо часто. Наприклад, поняття “етнічна група” потрібно використати для позначення наявності у структурі суспільства груп, які за етнічними характеристиками відрізняються від “неетнічних” спільнот або від інших етнічних утворень без уточнення їх власної якісної специфіки. Наприклад, для відзначення того, що в структурі українського суспільства, крім української етнічної групи, існують також німецька, грецька, болгарська тощо. Тобто, назване поняття забезпечує можливість розкрити структуру суспільства як поліетнічної системи. Звісно, що власна (історична) якісна специфіка кожного із етносів тут до уваги не береться, позаяк такої мети дослідник у цьому разі не ставить перед собою. Тобто, у вищеописаному випадку для досягнення мети дослідження неважливо, які конкретні темпоральні етносоціокультурні характеристики має така група. У цьому разі важливим є інше – підкреслити приналежність певної групи саме до класу етнічних спільнот.

Варто відзначити: поняття “етнос” і поняття “народ” не є синонімами. По-перше, як було попередньо відзначено, поняття “народ” своїм змістом охоплює найзагальніші характеристики всього класу етнічних спільнот. Довідники із соціології наповнюють це поняття таким змістом: “Народ – у широкому розумінні слова – все населення певної держави. У вужчому значенні про народ іноді говорять як про окремий етнос. Нарешті, у повсякденному вживанні під цим терміном розуміють людські маси, соціально відокремлені від панівних або керівних верств та груп суспільства. У науковий обіг найбільш доцільно вводити термін “народ” у його широкому розумінні. Якщо з народом ототожнювати корінний етнос будь-якої держави, то тоді представники решти етносів (як поодинокі, так і такі, що живуть компактними групами) мають розглядатися як “не народ”, або ж про їх існування треба “забути” і розглядати їх як такі, що розчинилися в корінному етносі. Обидва підходи, зрозуміло, неправомірні” [14, с. 346].

Доцільність застосування дефініції “народ” у наукових, зокрема соціологічних розвідках має вирішуватися у кожному конкретному випадку. Хоча кожна із якісних характеристик населення, що проживає на території певної держави, перерахованих у вищенаведеному визначенні відображають поняття “етнос”, “населення”, “маса”, “еліта”, “громадяни” тощо. Наприклад, усі, хто проживає на території тієї або тієї держави, є її громадянами або особами без громадянства. Тобто терміни “громадяни”, “громадянин” адекватніше відображають ту якісну специфіку, про яку йшлося у цитованому визначенні. А саме те, що людина розглядається не в етносоціокультурній площині, а в політико-правовій. Якщо ж ідеться тільки про те, що на території певної держави проживає більша або менша кількість людей і жодні інші характеристики цих людей не уточнюються, то тут найадекватнішим є термін “населення”. Нарешті, коли мається на увазі розподіл населення певної держави на дві частини: першу – активну, творчу, таку, що виявляє високий рівень здатності до самоорганізації, і другу, яка є

пасивною, малотворчою, що їй притаманний низький рівень самоорганізації то, відповідно, застосовують поняття “еліта” і “маса”.

Розрізняються за своїм змістом також поняття “народ” і “народність”. Перше, у науковому аспекті, як уже вище було показано, є невизначеним за змістом. Друге своїм змістом відображає історичний тип розвитку етнічної спільноти.

Сформульований підхід до інтерпретації змісту понять “етнос” та “нація” розкриває методологічну некоректність понять “етнічна нація” та “політична нація”. Ці поняття запровадив у етносоціології Ф. Майнеке у розвідці “Світове громадянство” (1907 р.). Ось які, наприклад, ознаки “культурної нації” він називає в іншій своїй праці “Загальний погляд на націю, національну державу і космополітизм”: “Спільна мова, спільна література і спільна релігія – ось ті найважливіші і найдієвіші культурні скарби, які творять і згуртовують культурну націю” [15, с. 504]. Тут варто зауважити, що спільна релігія дійсно є чинником згуртування людей і в цьому сенсі позначається на консолідації людей у етносоціокультурну спільноту. Але релігія не є тим критерієм, що вирізняє етнічні спільноти із контексту суспільства, відмежовує етнічні спільноти від неетнічних. За критерієм релігійності вирізняються релігійні спільноти, але не етнічні.

А ось як Ф. Майнеке описує націю політичну: “...культурна нація може бути водночас і політичною... Йдеться про те, що всередині справжньої політичної нації можуть жити, як свідчить приклад Швейцарії, представники різних культурних націй. І навпаки: культурна нація, як це видно на прикладі великої німецької нації, може містити в собі кілька політичних націй; тобто населення держави, почуття політичної спільноти якого викристалізовується як виразніша самобутність, стає завдяки цьому нацією, часто усвідомлюючи це, але водночас – бажаючи цього чи ні, знаючи про це чи ні – може залишатися частиною більшої, ширшої, культурної нації” [10, с. 504–505].

Аналіз цитати схиляє до припущення того, що коли її автор веде мову про політичну націю, то має на увазі політичну спільність, ту, якою є громадяни держави, у конкретному разі громадяни Швейцарії. Дійсно, громадяни цієї, як і будь-якої іншої держави, об’єднуються у специфічну соціальну спільність, яка є суб’єктом політичної дії. Наприклад, громадяни беруть участь у виборах до представницьких органів влади. Отже, громадяни – спільність політична. Тобто, “політична нація” у Ф. Майнеке – це політична спільність, суб’єкт політичної дії. Однак у соціології, зокрема соціології політики, суб’єкти політичної дії позначаються іншими термінами, наприклад, “політичний рух”, “політична партія” тощо. Тобто, поняття “політична нація” неадекватно відображає сутнісні характеристики того явища, про яке йдеться у цього автора.

Адже “громадяни держави” і “етнос”, що створив державу та посідає в ній певний статус, є об’єктом і суб’єктом політичних відносин – це якісно різні соціальні спільності. Перша вирізняється за критерієм політико-правовим, друга – за соціокультурним. Перша включає до свого складу представників багатьох етносів. Друга може включати громадян різних держав. Поняття “громадяни” і “етнос” нетотожні. Своїм змістом вони охоплюють різні сукупності властивостей різних сутностей.

Некоректність поняття “етнічна нація” виявляється і в площині іншого аналізу. Тут мається на увазі та обставина, що в контексті соціально-філософського аналізу зазвичай застосовують парні категорії. Тобто, існування “етнічної нації” логічно перед-

бачає можливість буття нації неетнічної. Але чи може існувати неетнічна нація? Таке питання, очевидно, є риторичним.

Якщо певна соціальна спільність немає загальних для класу етнічних спільнот характеристик, то вона, звісно, є неетнічною. Але ж у такому разі вона не може бути також і нацією, адже нація належить до класу етнічних спільнот. Термін “етнічна нація” є тавтологією. Нація не може бути неетнічною, позаяк вона є історичною формою існування етносу. Іншими словами, етнос є нацією в межах певного історичного періоду існування. У якихось інших темпоральних межах буття етнос може знаходитися в такому якісному стані, що позначається іншою дефініцією, наприклад, “плем’я” або “народність”. Тобто, категорії “нація”, “народність”, “плем’я” своїм змістом вказують на те, що етнос у певних часових (темпоральних, історичних) межах знаходиться у специфічному якісному стані, сукупність вимірів якого і позначається тим або тим відповідним поняттям. Кожен із цих темпоральних типів етносу має як спільні, так і відмінні виміри. Спільні виміри відносять кожен із історичних типів етносу до класу етнічних спільнот. Відмінні виміри розрізняють у межах класу ті чи інші історичні типи етносів. Тобто, плем’я, народність, нація мають іманентні їм виміри, що розмежовують ці історичні типи етнічних спільнот.

Можливо, коли Майнеке веде мову про “етнічну націю” і “політичну націю”, то він за допомогою цих термінів намагається розрізнити особливі якісні стани етносу на підґрунті критерію його здатності до свідомої, цілеспрямованої, вольової діяльності, спрямованої на захист своїх етносоціокультурних інтересів і потреб у процесі його історичного буття. Тобто німецький мислитель вказує на важливу рису етнічної спільності, а саме на те, наскільки добре етнос на тому чи іншому етапі свого історичного розвитку не тільки розуміє, усвідомлює свою відмінність від інших етнічних утворень, але і вміє організуватися для реалізації своїх групових інтересів, власне етнокультурних потреб та інтересів. Відтак, першою із названих категорій “етнічна нація” він позначає відносно низький рівень самосвідомості етносу. Така соціокультурна спільнота хоча й відрізняється від інших етносів із тих, що належать до кола етносоціальних суб’єктів, із якими вона взаємодіє, проте виявляється нездатною до самоорганізації на захист своїх соціогрупових інтересів. Тобто така етнічна спільнота є об’єктом політичної дії. Поняття ж “політична нація” своїм змістом відображає якісно вищий етап самосвідомості етнічної спільності. У межах цього якісного стану етнос стає самостійним, суверенним, самодостатнім суб’єктом політичних відносин у системі етносоціокультурних взаємин етнічних спільнот.

Проблема дослідження групової (колективної, у Е. Дюркгейма) свідомості у соціології не нова. Наприклад, її особливий випадок досліджував К. Маркс, коли у нього йшлося про етапи розвитку боротьби пролетаріату за свої класові інтереси. У цьому процесі (становлення групової чи колективної свідомості) Маркс вирізняв два особливі етапи і відповідно два специфічні якісні стани групової свідомості пролетаріату. Перший із них німецький соціолог позначає терміном “клас у собі”, другий – “клас для себе”. Стан групової свідомості пролетаріату, що має місце на першому етапі боротьби, позначається поняттям “клас у собі”. За такого рівня розвитку групової свідомості пролетаріат бореться не за свої, а за чужі для нього інтереси, інтереси буржуазії. Коли ж групова свідомість пролетаріату піднімається

на якісно вищий рівень, знаходиться у якісно іншому стані, ця соціальна спільність уже веде боротьбу за свої власні інтереси, тобто стає “класом для себе”.

Такий історичний тип етносу, як нація, не може бути політичним чи не політичним. Зміст поняття “нація” охоплює інші соціальні виміри, ніж зміст тих понять, що вирізняють суб’єктів політичної дії. Етносоціокультурна спільність, особливий тип соціокультурних спільностей – нація – вирізняється за іншими критеріями, ніж політичний суб’єкт. Нація може бути суб’єктом політичної дії, але коли йдеться про неї як про політичного суб’єкта, то виносяться за межі аналізу її етносоціокультурні виміри. Наприклад, людина може бути політиком, але людина і політик – це якісно різні сутності. Відповідно, та або та сукупність характеристик цих сутностей відображається змістом різних понять. Перше – біологічне, друге – політологічне.

Завершуючи аналіз піднятої у розвідці проблеми, варто погодитися із твердженням: “В умовах особливої чутливості людей до того, як визначається й іменується їхнє місце в соціальному просторі, проблема термінології перестає бути “грою в дефініції”, здобуває гостре політичне звучання” [23, с. 26]. Особливої гостроти ця проблема набуває в українському суспільстві. Адже українська нація, яка більше трьохсот років по суті була позбавлена суверенної державності, на своїй власній землі знаходилася у статусі “молодшого брата”, тобто була зведена до служки “старшого брата”, сьогодні, всупереч страшому тиску сучасних проімперських сил в Україні та за її межами, з великими потугами позбувається комплексу меншовартості, за відомим образним висловлюванням, “видушує із себе раба”. Відтак, українська соціологія не може стояти осторонь цього процесу, займати позицію “холодного” спостерігача. Тобто, “вітчизняна етносоціологія повинна пережити характерну для попереднього етапу її розвитку ідеологічну заангажованість і односторонню методологічну орієнтацію, намагатися вирішувати поставлені проблеми з урахуванням різних парадигм, що співіснують сьогодні в етнологічній думці, прагнути до максимально можливого об’єктивного знання” [23, с. 23]. Саме такий підхід у дослідженні історії еволюції українського етносу, його потенціалу у контексті українського суспільства, міжнародних відносин дозволить вітчизняній етносоціології в одній площині її буття підтвердити свій високий науковий рівень, а в іншій – виконати свою високу громадянську, патріотичну місію, розкрити атрибутивні соціокультурні характеристики української нації, її високий гуманізм, допомогти цій етнічній спільноті консолідуватися перед “історичними викликами” третього тисячоліття, по праву стати *primus inter pares* у етносоціокультурній системі українського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Черниш Н. Соціологія: курс лекцій / Н. Черниш. – Львів: Кальварія, 1996.
2. Симонс-Симонолевич К. Поняття нації: спроба теоретичного пояснення / К. Симонс-Симонолевич // Націоналізм [антологія / упоряд.: О. Проценко, В. Лісовий]. – К.: Смолоскип, 2000. – 872 с.
3. Тонкін Е. Історія і етнічність / Е. Тонкін, М. Макдоналд, М. Чепмен // Націоналізм [антологія / упоряд.: О. Проценко, В. Лісовий]. – К.: Смолоскип, 2000. – 872 с.
4. Євтух В. Етносоціологія: питання формування поняттєво-термінологічного апарату / В. Євтух // Проблеми розвитку соціологічної теорії: теоретичні проблеми змін соціальної структури українського суспільства. Наукові доповіді і повідомлення Всеукраїнської соціологічної конференції. – К., 2002.

5. Социологический энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках [Редактор-координатор – академик РАН Г. В. Осипов]. – М. : Издательская группа ИНФРА М – НОРМА, 1998. – 488 с.
6. Социология: энциклопедия [сост. А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко, Г. М. Евелькин и др.]. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – 1312 с.
7. Соціологічна енциклопедія [укладач В. Г. Городяненко]. – К. : Академвидав, 2008. – 456 с.
8. Ethnicity [edited by J. Hutchinson and A. D. Smit]. – Oxford – New York : Oxford University Press, 1996.
9. Пол Р. Брас Етнічні групи і формування етнічної ідентичності // Націоналізм [антологія / упоряд.: О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Смолоскип, 2000. – 872 с.
10. Арбеніна В.Л. Етносоціологія: навчальний посібник / В. Л. Арбеніна. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. – 360 с.
11. Рудницька Т. Етнос і нація: спроба понятійно-термінологічного розмежування // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 1998. – №3.
12. Психолого-педагогический словарь / сост. Рапацевич Е. С. – Минск : “Соврем. слово”, 2006. – 928 с.
13. Краткий политический словарь / Абаренков В. П., Абова Т. Е., Аверкина А. Г. и др.; сост. и общ. ред. Л. А. О니кова, Н. В. Шишлина. – 6-е изд., доп. – М. : Политиздат, 1989. – 623 с.
14. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / уклад.: В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін. ; під заг. ред. В. І. Воловича. – К. : Укр. центр духовн. культури, 1998. – 736 с.
15. Майнеке Ф. Загальний погляд на націю, національну державу і космополітизм // упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2000. – 872 с.

Стаття надійшла до редколегії 23.05.2012

Прийнята до друку 25.06.2012

ETHNOSOCIOCULTURAL ASPECTS OF THE CRISIS IN CONTEMPORARY UKRAINIAN SOCIETY

Y. Balanovskuy

*Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University,
Sadova Str., 28, Uman, Cherkassy region, Ukraine, 20300,
balanovskuy@i.ua*

The analyses of the evolution of the crisis state of the ethnosociocultural system being historically formed in Ukraine requires the adequate terminology. The Western European sociologists argue that the content of the terms “ethnos” and “nation” are not determined. This work is aimed at the solution of this problem. “Ethnos” is interpreted as a highly general notion the content of which covers the dimensions of the whole class of ethnosociocultural systems. In its turn the content of the notion “nation” reflects the dimensions of a specific type of ethnosociocultural systems.

Key words: ethnosociocultural system, ethnos, nation, ideal type, crisis of ethnosociocultural system.

ЭТНОСОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ АСПЕКТ КРИЗИСНОГО СОСТОЯНИЯ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

Я. М. Балановский

*Уманский государственный педагогический университет им. П. Тычины,
ул. Садовая, 28, г. Умань, Черкасская область, Украина, 20300,
balanovskuy@i.ua*

Аналізу еволюції кризисного состояния этносоциокультурной системы исторически сформированной в Украине необходим адекватный по своему содержанию категориальный аппарат. В научных статьях западноевропейских социологов дефиниции “этнос” и “нация” в содержательном аспекте признаются не определенными. Предлагаемая работа направляется на решение этой проблемы, актуальной и в украинской этносоциологии. “Этнос” интерпретируется как общее понятие, содержание которого “схватывает” характеристики всего класса этносоциокультурных систем. Содержание понятия “нация” отображает параметры особого вида систем этого класса.

Ключевые слова: этносоциокультурная система, этнос, нация, идеальный тип.